

Opieka wychowanie wsparcie

Współczesne wyzwania
dla teorii i praktyki
pedagogicznej

Redakcja
Lidia Pietruszka

Wydawnictwo KUL
Lublin 2016

Recenzenci

dr hab. Henryk Cudak, prof. SAN
dr hab. Franciszka Wanda Wawro, prof. KUL

Opracowanie redakcyjne
Anna Kozak

Opracowanie komputerowe
Ewa Karaś

Projekt okładki i stron tytułowych
Agnieszka Gawryszuk

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2016

ISBN 978-83-8061-227-3

Wydawnictwo KUL, ul. Konstantynów I H, 20-708 Lublin, tel. 81 740-93-40, fax 81 740-93-50,
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl, <http://wydawnictwo.kul.lublin.pl>

Druk i oprawa: volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Ks. Witolda 7-9, 71-063 Szczecin, tel. 91 812-09-08, e-mail: druk@volumina.pl

Wychowanie społeczne i religijne w dobie przemian cywilizacyjnych

Wprowadzenie

Współcześnie ludzkości przychodzi żyć w świecie, w którym zachodzą dynamiczne procesy przemian gospodarczych, społecznych i politycznych oraz dominuje pluralizm kulturowy wyrażający się jednoczesnym istnieniem różnych światopoglądów, przekonań, opinii, wielością ideałów i nastawień do wartości. Dokonujące się zmiany dotyczą w zasadzie wszystkich sfer życia człowieka, z jednej strony stwarzając mu wielkie możliwości wszechstronnego rozwoju, ale z drugiej niosą liczne zagrożenia¹. Trudno nie zauważyć, że ten „zamęt kulturowy” stwarza szczególne niebezpieczeństwo przede wszystkim dla młodego pokolenia, które nie ma jeszcze w pełni ukształtowanego poglądu na świat i często ulega złudzeniu, kierując się w życiu jedynie swoimi subiektywnymi odczuciami. Młodzi ludzie, żyjąc więc w społeczeństwie zdominowanym przez kulturę ponowoczesności, mającą ogromny wpływ na ich sposób rozumienia siebie i świata, zyskują wprawdzie możliwość swobodnego wyboru wartości oraz wysoki stopień niezależności, z której jednak nie wszyscy potrafią właściwie korzystać. Jedną bowiem z wielu cech współczesnej kultury jest niepewność co do celów, które wskazuje młodemu człowiekowi i środków do nich prowadzących. Młodzi, postępując zgodnie z duchem czasu, zyskują uznanie i poklask, świadome zaś odwoływanie się do tradycyjnych wartości bywa natomiast u nich często postrzegane jako przejaw konserwatyzmu, zacofania i jednocześnie utrudnia bądź wyklucza ich z życia określonej społeczności czy grupy².

Obecny kryzys „orientacji” dotyczący młodego człowieka jest przede wszystkim kryzysem wartościowania, czyli przekonania o tym, co ma war-

¹ A. Konios, *Współpraca organizacji pozarządowych z sektorem samorządowym na rzecz przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu*, w: S. Bis, E. Smółka, R. Skrzyniarz (red.), *Wychowanie wobec współczesnych przemian społeczno-kulturowych*, Lublin, 2012, s. 315.

² I. Szewczak, *Młodzi wobec chaosu kulturowego*, w: K. Stępień, B. Kiereś (red.), *Nauczyciel wobec problemów globalnego nastolatka*, Lublin 2012, s. 30.

tość, do czego warto dążyć, a co należy odrzucić. U młodzieży wyraża się to w tzw. niepewności jutra oraz tymczasowości, czego wyrazem staje się brak jasnego rozeznania i określenia w swoim życiu właściwej hierarchii dóbr. Młody człowiek, żyjąc w społeczeństwie ponowoczesnym, przejmuje nieświadomie jego cechy, niejako „wtapia się” w zastaną rzeczywistość, przejawiając w swoim życiu dość dużą niestałość emocjonalną, utratę sensu życia, zamknięcie we własnym subiektywizmie i egoizmie, nudę, i zniechęcenie³. Istotną kwestią jest więc troska o integralny charakter wychowania młodego człowieka. Powinno ono zatem zmierzać do przygotowania osoby do życia w społeczeństwie, do uczestnictwa w dziedzictwie kultury i wartości, uzdalniać do rozwoju samego siebie (samowychowanie) w kierunku celu ostatecznego. Istota ludzka jako podmiot wychowania jest bowiem zdolna do poznania, miłowania i dążenia ku dobru, które ułatwia harmonijne włączenie się w życie społeczne i religijne oraz pełny rozwój wszystkich swoich zdolności⁴. W swoim nauczaniu Jan Paweł II wyraźnie podkreśla, że wychowanie jest pewnym środkiem, który czyni człowieka zdolnym do pełnego urzeczywistnienia swojego życia w harmonii ze swoją godnością. Dalej podkreśla, że wychowanie wspomaga też człowieka w rozwijaniu swoich naturalnych zdolności, aby mógł je oddać na służbę wspólnemu dobru; pozwala mu również wejść w braterską relację ze swoimi bliźnimi oraz osiągnąć ostateczne i transcendentne przeznaczenie, do którego jest powołany przez Stwórcę⁵. Tak rozumiana koncepcja wychowania znajduje swe ostateczne dopełnienie w fakcie powołania człowieka do życia w prawdzie i miłości – do świętości. Odnosi się to zarówno do tych, którzy wychowują, jak i tych, którzy są wychowywani. Nie ulega zatem wątpliwości, że proces wychowania ma szczególne znaczenie w kształtowaniu się ludzkiej osobowości, a najważniejszy jego moment przypada na okres dzieciństwa i młodości człowieka. W realizacji tego trudnego procesu młodzi oczekują pomocy przede wszystkim ze strony rodziny i szkoły, ale także Kościoła, który kształtuje postawy moralne pokaźnej części społeczeństwa. Jednym z podstawowych zadań tych instytucji jest dawanie młodemu człowiekowi poczucia zakorzenienia w kulturze oraz pomoc w realizacji jego elementarnych potrzeb związanych z intensywnym okresem dorastania i aktualizacji jego ludzkich potencjalności.

³ M. Nowak, *Osoba w świecie mediów*, w: D. Bis, A. Rynio (red.), *Media w wychowaniu chrześcijańskim*, Lublin 2010, s. 47.

⁴ Tamże, s. 57.

⁵ Jan Paweł II, *Zasada wolności nauczania opiera się na godności osoby. Do uczestników zjazdu związku włoskich pracowników katolickich, 7 grudnia 1981*, w: tenże, *Nauczanie papieskie*, t. IV, cz. 2, Poznań 1989, s. 390.

1. Wychowanie w dobie globalizacji

Młodość jest szczególnym okresem w życiu człowieka, niesie bowiem ze sobą zarówno poczucie niepewności, bezradności i zwątpienia, ale również otwartość, zapał i poświęcenie. Stanowi okres istotnych zmian zachodzących w organizmie i funkcjonowaniu młodych ludzi. Jednak współczesne przemiany cywilizacyjne znacznie intensyfikują proces dorastania młodego pokolenia. Młody człowiek wzrasta i wychowuje się w dobie globalizacji – wszystko podlega dynamicznym zmianom, systemy społeczno-polityczne powstają i upadają na oczach jednego pokolenia, następuje prężny rozwój techniki i technologii informacji, a media pośredniczą w szybkim przekazie licznych propozycji zupełnie nowych stylów życia, wartości, religii.

Jednak mimo zachodzących zmian w świecie w młodych ludziach ciągle budzi się naturalna potrzeba rozumienia samego siebie oraz umiejętności interpretowania zachowania innych osób i otaczającej rzeczywistości. Człowiek zwłaszcza w okresie młodości szuka prawdy o rzeczywistości. Zwykle młodzi mają do wyboru dwie drogi. Pierwsza oznacza podjęcie trudu poznania prawdy mimo wszechobecnych wizji relatywizmu i wielości poglądów. Wejście na tę drogę nie musi oznaczać konieczności rezygnacji z własnych ambicji, pragnień i dążenia do sukcesu. Człowiek, poszukując prawdy, może odnosić się do innych z szacunkiem. Może szanować innych ludzi, mimo że uważa, iż poglądy ich nie zawsze są słuszne. W drugim przypadku może zatrzymać się na drodze ku syntezie wiedzy o świecie, widząc wielość informacji, może odrzucić pojęcie prawdy, twierdząc, że prawda sama w sobie nie istnieje. Wówczas wszystko w jego oczach staje się względne, poddane subiektywnej ocenie, nietrwałe w skutkach, zmienne, uzależnione od punktu percepcji, a nawet nieistniejące⁶.

Globalizacja staje się więc dla współczesnej młodzieży znakiem poszukiwania, zmiany i otwarcia na to, co nowe i często kontrowersyjne w stosunku do tradycyjnego sposobu życia. Młodzi postrzegają ją jako nieuchronny i naturalny (niejako konieczny) proces, którego skutki mają okazać się dla człowieka w niedalekiej przyszłości zdecydowanie pozytywne⁷. Z pewnością globalizacja jako proces jednoczenia wysiłków w różnych dziedzinach życia jest czymś pozytywnym i budzi wielkie nadzieje w dziedzinie współczesnej edukacji. Nie negując wszystkich pozytywów, które wynikają z procesów globalistycznych, trudno jednak nie zauważyć poważnych niebezpieczeństw wychowawczych, które globalizm w obecnej

⁶ B. Kostrubiec, *Obrazy postmodernizmu. Badania empiryczne obrazu siebie i obrazu Boga u zwolenników postmodernizmu*, Lublin 2004, s. 14.

⁷ P. Skrzydlewski, *Porządek globalistyczny z perspektywy filozoficznej*, w: P. Jaroszyński (red.), *Człowiek w kulturze. Pismo poświęcone filozofii i kulturze*, Lublin 2002, s. 69-70.

postaci niesie. Spoglądając na społeczną przestrzeń globalizującego się świata, można w niej dostrzec rzeczywistość, w której nic do końca nie jest pewne, gdzie nie ma miejsca na „prawdy absolutne” i łatwiej przychodzi żyć w iluzji niż podjąć trud pracy nad sobą oraz dążyć do poznania prawdy, dobra i piękna⁸. Często towarzyszy temu również ambiwalencja postaw wielu młodych ludzi, bowiem z jednej strony deklarują oni chęć angażowania na rzecz dobra, z drugiej zaś dostrzega się u nich zniewalającą bierność i apatię w realizacji i osiągnięciu deklarowanych zadań i celów.

Nie ulega zatem wątpliwości, że „globalizacja jest swoistym procesem budowy nowego, powszechnego porządku, który rości sobie pretensje do wyłączności i powszechności, porządku niezdeterminowanego granicami państw ani kultur [...]. Zauważyć wypada również, że porządek ten nie sprowadza się jedynie do uformowania jakiejś jednej organizacji życia społecznego, lecz wkracza w sferę działań rodzinnych i indywidualnych człowieka. Nie pozostawia żadnej sfery życia człowieka, w której nie dokonałaby się globalistyczna przemiana”⁹. W tym kontekście ten nowy porządek globalny można śmiało nazwać – pewnym typem uniwersalistycznej cywilizacji, która przenika sferę indywidualnego, jak i publicznego życia człowieka¹⁰. Stanowi to niezmiernie istotny punkt wyjścia do zrozumienia, jak „myśl globalistyczna” postrzega człowieka i proces jego rozwoju i wychowania. Najogólniej mówiąc, jest to liberalne i indywidualistyczne podejście do człowieka. Zdaniem Z.J. Zdybickiej: „Globalizm wyrasta z przekonania, że nie ma obowiązującej wszystkich ludzi obiektywnej prawdy o człowieku. Istnieje w tej dziedzinie pluralizm, czyli tyle jest opinii na ten temat, ilu jest ludzi. Wyraźnie odchodzi się od personalistycznej koncepcji człowieka oraz tego, że człowiek, osoba ludzka, byt rozumny i wolny, stanowi najwyższą wartość i jego dobro powinno stanowić cel wszystkich działań ludzkich, ekonomicznych, politycznych, kulturowych”¹¹.

Odejście do założeń personalistycznej koncepcji człowieka przejawia się również w tym, że w globalizmie liczy się przede wszystkim ludzkość jako rodzaj, bardziej liczy się nawet świat nas otaczający niż człowiek. Bardzo niewiele mówi się o godności osoby ludzkiej, lecz raczej o użyteczności człowieka w strukturach globalnych. Człowieka postrzega się przede wszystkim jako tego, który produkuje, konsumuje i płaci podatki. Globalizm zniekształca ludzką moralność, która jest realizowaniem dobra, wyniszcza duchowe siły człowieka pozwalające mu realizować w życiu

⁸ B. Sowińska, *Młodość i jej tożsamość w dobie Internetu*, w: K. Chałas (red.), *Kreowanie tożsamości szkoły. Konteksty teoretyczne, poglądy, wyniki badań*, t. I, Lublin 2008, s. 362.

⁹ P. Skrzydlewski, *Porządek globalistyczny...*, s. 71.

¹⁰ Tamże.

¹¹ Z. Zdybicka, *Globalizm i religia*, w: P. Jaroszyński (red.), *Człowiek w kulturze...*, s. 34.

społecznym zasadę solidarności (troska o drugiego). Przeważającą postawą człowieka staje się „moralność zysku i przyjemności”¹². Niewątpliwie zatem ten nowy nurt myślenia i postrzegania rzeczywistości, wraz ze swoim utylitarnym podejściem do człowieka i zagadnień wychowania, niesie ze sobą „dekonstrukcję i »implozję« tradycyjnych hierarchii społecznych – klasowych, ekonomicznych, rasowych, seksualnych itp., pełną dominację przedmiotów i dóbr konsumpcyjnych nad ludźmi i ostateczną zaturbowanie podmiotowości, wyparcie stosunków międzyludzkich przez »symulację«, zastąpienie kultury domeną »hiper-rzeczywistości«, w której panuje obraz, spektakl, wizja, gra znaków i w efekcie chaos wrażeń i fantazji”¹³. W efekcie wszechstronnych i głębokich zmian zachodzących obecnie w kulturze, wychowanie przestaje w świadomości współczesnego człowieka odgrywać istotnej roli w kształtowaniu osoby ludzkiej. Upowszechniają się natomiast różne alternatywne koncepcje wychowania, które są sankcjonowane przez coraz bardziej dominującą tendencję do indywidualizacji wzorów życia, która z kolei ściśle wiąże się z neutralizacją aksjologiczną, normatywną i etyczną globalizującego się świata¹⁴. Niektóre z tych koncepcji zakładają, że dziecko jako w pełni ukształtowany człowiek nie musi podlegać procesowi wychowania, może zatem i powinno korzystać z praw przysługujących ludziom dorosłym. Wedle tych założeń dorosły ma jedynie dziecko „wspierać”, a nie „wychowywać”. Stąd też u podstaw takiego podejścia do dziecka leży iście woluntarystyczna koncepcja człowieka – człowiek jest wolnością. W związku z tym dowolność staje się receptą na „wychowanie”¹⁵. Dotyczy to zwłaszcza upowszechniania się w wychowaniu ekspresyjnego indywidualizmu, akcentującego przede wszystkim własne „ja” i jego uprawnienia. Niewątpliwie jest to trend kulturowy, w którym „jednostka zostaje uwolniona od narzuconych więzi grupowych i uzależnień, obdarzona niezbywalnymi prawami nie tylko jako obywatel, członek społeczeństwa, ale jako osoba ludzka, sama decyduje o kształcie swojej biografii, mając do dyspozycji wiele wzorów życia czy kariery, a także sama ponosi odpowiedzialność za swoje sukcesy czy porażki”¹⁶. Indywidualizm najczęściej przejawia się w braku wszechstronnej i twórczej komunikacji w życiu społecznym, w akcentowaniu przyjemności, wygody i użycia¹⁷.

¹² Tamże.

¹³ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2004, s. 574.

¹⁴ J. Mróz, *Zmiany wartości i wzorów życia małżeńsko-rodzinnego w dobie ponowoczesności a przyszłość rodziny*, w: T. Sakowicz, K. Gąsior (red.), *Rodzina źródłem życia i mądrości*, Kielce 2008, s. 74.

¹⁵ B. Kiereś, *O personalizizm w pedagogice. Studia i szkice z teorii wychowania*, Lublin 2009, s. 31.

¹⁶ Cyt. za: J. Mróz, *Zmiany wartości i wzorów...*, s. 75.

¹⁷ A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa 2004, s. 84.

Sprawia to, że coraz częściej jesteśmy świadkami swoistej kontestacji sensu samego terminu „wychowanie”, szerzenia się mentalności i ideologii wrogiej wychowaniu¹⁸.

2. Społeczne i religijne aspekty wychowania

Na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci pod wpływem różnych nurtów filozoficznych wokół zagadnień związanych z wychowaniem religijnym, harmonizującym z wychowaniem społecznym, nawarstwiło się wiele nieporozumień. Dla jednych jest ono formą „społeczno-religijnej” propedeutyki, dla innych istotnym elementem formacji ludzkiej, wprowadzającym w szeroko rozumianą kulturę społeczną i religijną danego narodu czy państwa, a dla innych jeszcze jawi się jako pewna forma oddziaływania ruchów (wyznań) klerykalnych funkcjonujących w społeczeństwie¹⁹. Zdarza się, że niekiedy samo wychowanie religijne bywa przeciwstawiane wychowaniu społecznemu i utożsamiane z indoktrynacją i ideologicznym podporządkowaniem szeroko rozumianej działalności edukacyjnej założeniom jakiejś religii, postrzeganego jako podstawowego składnika wychowania²⁰. Współcześnie mówiąc jednak o wzajemnym związku „społeczeństwa z wychowaniem”, pragnie się wyraźnie podkreślić różnorodność i rolę grup i instytucji społecznych i religijnych oraz bogactwo treści, które one wnoszą w dzieło wychowania. Zaznaczając jednocześnie, że „żadna grupa społeczna nie panuje nad wychowaniem, nie może go podporządkować dowolnie przez siebie wybranym celom, podobnie jak nie panuje nad własnym dobrem wspólnym, nie określa go arbitralnie, ale odkrywa je i służy jego realizacji”²¹. Szukając więc właściwego znaczenia zarówno wychowania społecznego, jak i religijnego, musimy najpierw zwrócić uwagę na właściwe zrozumienie pojęcia „wychowanie”, które przede wszystkim kieruje naszą uwagę na młode pokolenie oraz kształtowanie określonych, postaw, uczuć i dążeń, w tym również religijnych²². Klasyczne rozumienie wychowania podkreśla, że jest to świadomie organizowana działalność społeczna, której celem jest wywołanie zamierzonych zmian w osobowości

¹⁸ A. Łuczyński, *Rola pedagogiki chrześcijańskiej w kształtowaniu pozytywnego rozumienia małżeństwa i rodziny*, w: J. Michalski, A. Zakrzewska (red.), *Pedagogika chrześcijańska. Tradycja, współczesność, nowe wyzwania*, Toruń 2010, s. 485-487.

¹⁹ A. Rynio, *Wychowanie religijne*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VII, Warszawa 2008, s. 449.

²⁰ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 1998, s. 448.

²¹ J. Majka, *Wychowanie chrześcijańskie – wychowaniem personalistycznym*, w: F. Adamski (red.), *Wychowanie personalistyczne*, Kraków, s. 160-161.

²² S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Warszawa 2004, s. 15.

człowieka. Zmiany te obejmują również stronę „aksjologiczną”, która polega na kształtowaniu stosunku człowieka do świata i ludzi, jego przekonań i postaw, układu wartości i celu życia²³. W tym kontekście zarówno wychowanie społeczne, jak i religijne jawi się jako jeden z istotnych elementów kształtujących osobowość młodego człowieka, dlatego nie może być pomijane w systemie edukacji i spychane wyłącznie do sfery prywatnej człowieka, ale domaga się uwzględniania go w integralnym pojmowaniu wychowania.

Pełne i całościowe wychowanie człowieka dokonuje się bowiem poprzez udział w konkretnej rzeczywistości społecznej, której człowiek jest członkiem, i w której żyje oraz działa²⁴. Biorąc więc pod uwagę aspekt wychowania społecznego, najczęściej wskazujemy na dwa podstawowe jego aspekty. Pierwszy akcentuje, iż każde wychowanie realizuje się w społeczeństwie i jest rezultatem zespołu społecznych środków wychowawczych, całego dorobku kulturalnego społeczeństwa, społecznych zachowań ludzi, a także realizujących zadania wychowawcze odpowiednich instytucji społecznych. Samo też wychowanie, rozumiane jako oddziaływanie wychowawcze, jest czynnością społeczną. Drugi zaś aspekt wskazuje, że wychowanie ukierunkowane jest zwykle na przekazanie określonych wartości, wzorów zachowań i wytworzenie takich postaw oraz doskonałości osobistych (fizycznych, moralnych itp.) wychowanek, które mogą go uczynić aktywnym i pożytecznym członkiem społeczeństwa, urzeczywistniającym przez swe zachowania dobro wspólne określonej grupy społecznej. W tym rozumieniu każde więc właściwe wychowanie, zmierzające do uformowania człowieka „doskonałego”, jest wychowaniem społecznym²⁵. Zdaniem Jana Pawła II: „Osoba i społeczeństwo pozostają ze sobą w relacji współzależności i wzajemności. Wszystko, cokolwiek się czyni na rzecz osoby, jest także dobrem wyświadczonym społeczeństwu, wszystko zaś, co się czyni na rzecz społeczeństwa, obraca się na pożytek osoby”²⁶. Prowadzi to do stwierdzenia, że określona „grupa wychowująca powinna w swej działalności wychowawczej dbać o taki profil wychowania, który by umożliwiał lub też ułatwiał osiąganie jej celów, jej dobra wspólnego pod warunkiem, że cele te są niesprzeczne z dobrem osoby, lecz sprzyjają jej rozwojowi”²⁷.

²³ W. Okoń, *Nowy słownik...*, s. 444-445.

²⁴ S. Chrobak, *Koncepcja wychowania personalistycznego w nauczaniu Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Warszawa 1999, s. 73.

²⁵ J. Majka, *Wychowanie chrześcijańskie...*, s. 161.

²⁶ Jan Paweł II, *Posynodalna adhortacja apostołska o powołaniu i misji świeckich w Kościele i świecie dwadzieścia lat po Soborze Watykańskim II „Christifideles laici”*, Warszawa 1989, s. 109-112.

²⁷ J. Majka, *Wychowanie chrześcijańskie...*, s. 162.

Ponieważ również religijność dotyczy całej sfery postaw i działalności człowieka, a jej rola w rozwoju i funkcjonowaniu osobowości jest niezwykle istotna. Świat transcendentny ze swej natury jest niedostępny bezpośrednio poznaniu człowieka. Jest on ujmowany za pośrednictwem rozmaitych znaków i symboli przekazywanych w kulturze. Religia ukazuje więc całkiem nowy – niedostępny wprost kontekst życia ludzkiego, wskazuje na transcendentny wymiar człowieka, to znaczy stwierdza, że człowiek, będąc bytem natury i członkiem różnych społeczności, wykracza poza nie, żyje i rozwija się w perspektywie rzeczywistości transcendentnej²⁸. Należy podkreślić, że u ludzi o dojrzałej religijności motywy religijne są autonomiczne, tzn. wartości religijne stają się celem poszukiwanym dla nich samych, zdolnym pobudzać do działania całą energię jednostki i całkowicie ją angażować. To właśnie ta cecha w sposób szczególnie charakteryzuje dojrzałość religijną oraz tłumaczy, dlaczego religijność taka zdolna jest przemienić całe życie człowieka. Religijność dojrzała zwykle ukierunkowuje odpowiednio jednostkę i dynamizuje jej aktywność. Jej tzw. walory osobowościowe stwarzają człowiekowi szansę na realizację własnych możliwości, zarówno w stosunku do samego siebie, innych osób, otaczającego świata, jak i transcendencji²⁹. Postępu jednak na drodze dojrzałości religijnej nie można utożsamiać z niewystępowaniem w życiu młodzieży konfliktów, napięć, niepowodzeń czy tzw. walki wewnętrznej. Nie należy jej też utożsamiać wyłącznie ze stanem doskonałości moralnej czy pojętej w jakiś sposób doskonałości duchowej. Dojrzałość religijna rozumiana jako dążenie do stanu „doskonałości” jest pewnym ideałem. Kształtowanie się jej jest ciągłym, trwającym całe życie procesem stawania się, dzięki któremu jednostka przyjmuje odpowiedzialność za swoje własne życie religijne i rozwija się w swym ludzkim i nadprzyrodzonym wymiarze w jedyny i niepowtarzalny sposób. W takim znaczeniu pozostaje ona jednym z istotnych i niedających się pominąć czynników formujących człowieka i tworzących kulturę. Religijność zaś jako odpowiedź człowieka na „głos sumienia” ma być „działaniem człowieka”; ma to być indywidualna ekspresja dokonująca się wedle cech charakterystycznych dla danej jednostki, implikująca uczestnictwo całej osobowości, w całym bogactwie jej różnorodnych funkcji³⁰. Ostatecznie religijnością można określić „to wszystko, co człowiek przeżywa, czego doznaje i doświadcza, a także, co się w nim dzieje, co w nim funkcjonuje, w bezpośrednim związku z jego ustosunkowaniem się do Boga. Są więc w religijności aspekty poznawcze, emocjonalno-mo-

²⁸ Z. Zdybicka, *Rola religii w kulturze*, w: *taż* (red.), *Nauka – światopogląd – religia*, Warszawa 1989, s. 95-96.

²⁹ Z. Chlewiński, *Dojrzałość: osobowość, sumienie, religijność*, Poznań 1991, s. 85.

³⁰ J. Wilk, *Pedagogika rodziny*, Lublin 2002, s. 126.

tywacyjne i działaniowe”³¹. Z tej perspektywy istotną cechą ludzi o autentycznej religijności jest allocentryczne nastawienie do drugiego człowieka, umiejętność traktowania go jako osoby, a więc w taki sposób, który niweluje niebezpieczeństwo potraktowania człowieka jako narzędzia do osiągnięcia jakichkolwiek osobistych celów. Ludzie o dojrzałej religijności traktują również siebie w sposób osobowy oraz w swojej wizji świata uwzględniają drugiego człowieka wraz z jego wizją siebie i innych. Przyjęcie takiego założenia obliuguje przede wszystkim do uznania bezwzględnej wartości osoby ludzkiej oraz stworzeniu jej optymalnych możliwości rozwoju społecznego i religijnego.

Wszelkie działania pedagogiczne związane z religią powinny zatem wyrastać z właściwej antropologii, która pozwala przyjąć i zrozumieć sakralność świata i życia. Odwołanie się do religii chrześcijańskiej zakłada traktowanie człowieka jako osoby³². „Rozwój osobowy człowieka jest więc z jednej strony wynikiem warunkującym rozwój religijny, a z drugiej – efektem tegoż rozwoju”³³. W ramach wychowania integralnego wyodrębnia się również tzw. wychowanie w duchu wiary, które w różnych obszarach życia społecznego i działalności wychowawczej odwołuje się do religii, w niej szuka inspiracji i pewnych rozwiązań istotnych problemów społecznych i wychowawczych. Opierając się na niej, buduje również system wartości, który ma być dla człowieka podstawą aksjologicznej orientacji w życiu społecznym i wychowawczym³⁴. Młodzi ludzie zatem, którzy wzrastają w „zdrowej religijności”, stają się coraz bardziej wewnątrznie autonomiczni i potrafią wyjść „poza siebie”, oraz własne potrzeby i pragnienia, a także zaangażować się w jakąś dziedzinę aktywności, która ukierunkowuje życie, np. w niesienie pomocy drugiemu człowiekowi. Dojrzałość religijna oznacza zatem autentyczną troskę o dobro pozaosobiste, zdolność do empatii, wrażliwość na cudze cierpienie i krzywdę innych, chęć świadczenia dobra oraz gotowość do solidarności³⁵. Stąd osobę dojrzałą religijnie cechuje duża tolerancja wobec odmiennego sposobu ludzkiego myślenia, reagowania, postępowania, chociaż nie kosztem rezygnacji z istotnych dla siebie przekonań i wartości. Nie ulega zatem wątpliwości, że Kościół, rozbudzając w człowieku „iskrę religijności”, pragnie towarzyszyć mu w procesie integralnego rozwoju i wychowania, pomagając mu w zdobywaniu wiedzy oraz we wzrastaniu w wolności i odpowiedzialności. W naturze dobrze pojętego wychowania (zarówno społecznego, jak i religijnego) nie ma

³¹ C. Walesa, *Rozwój religijności małego dziecka*, „Życie i Myśl” 1974, nr 4, s. 25.

³² K. Olbrycht, *Rola edukacji religijnej i wychowania religijnego*, w: F. Adamski (red.), *Wychowanie...*, s. 334.

³³ Tamże.

³⁴ Tamże, s. 331.

³⁵ Z. Chlewiński, *Dojrzałość...*, s. 20-21.

zatem miejsca na „zagarnianie” czy zniewalanie człowieka, lecz istnieje ogromny potencjał możliwości mający służyć jego wszechstronnemu (integralnemu) rozwojowi. Realizacja tak postawionego zadania dokonuje się zazwyczaj na drodze spotkania osób i przekazania wychowankowi w duchu szacunku i wolności odpowiednich wartości i postaw.

Mówiąc o wychowaniu, zarówno społecznym, jak i religijnym, mamy więc zawsze na myśli kontakt międzyosobowy, który znaczy więcej niż przypadkowe spotkanie. Jego celem jest doskonalenie „człowieka w człowieku”, przez rozwój jego potencjalności oraz obudzenie w nim pragnienia „nawrócenia”, czyli przyjęcia nowej wizji życia, która staje się wartością do zrealizowania w wymiarze osobistym i społecznym³⁶. Jest to wyjście do człowieka z propozycją pozytywnego programu rozwoju społecznego, ale i religijnego, to znaczy z programem dobra, dostosowanym do jego sytuacji, potrzeb i możliwości życiowych. Wychowane rozumiane więc jako dynamiczny proces rozwoju społecznego i religijnego człowieka dokonuje się na wszystkich niemal płaszczyznach życia osoby i przejawia się jakże często w tak podstawowych formach ludzkiej aktywności, jak: wdzięczność, przebaczenie, radość, otwartość na innych. Domaga się jednak uwzględnienia specyficznej struktury ludzkiej religijności i działania różnorodnych czynników ułatwiających lub utrudniających rozwój religijny i społeczny człowieka³⁷.

Niewątpliwie religijność dobrze ukształtowana w procesie wychowania, to przede wszystkim „religijność trzeźwa”, wyrażająca się w życiu ludzkim w solidnym wykonywaniu swoich obowiązków³⁸. Realizuje się ona w codziennych, konkretnych warunkach życia i harmonizuje poszczególne etapy rozwoju człowieka. Domaga się jednak świadomego i odpowiedzialnego zaangażowania człowieka w odkrywanie prawdy, dobra i piękna jako duchowego doświadczenia, mającego swe źródło w osobistym kontakcie ze Stwórcą. W tym kontekście zadaniem wychowania religijnego harmonizującego w działaniu z wychowaniem społecznym powinno być zawsze jasne i otwarte wysuwanie wobec człowieka myśli o pełnej aktualizacji swego człowieczeństwa, jako ukierunkowanie go na realizację (ewangelicznego) ideału „nowego człowieka”. Należy tu jednak podkreślić, że tak rozumiane wychowanie zakłada prowadzenie wychowanka do osiągnięcia „przeznaczenia” nakreślonego mu przez Opatrzność i wspomaganie go zarówno w rozwijaniu wrodzonych „zarodków dobra”, jak i w zwalczaniu

³⁶ R. Pomianowski, *Obecność wychowawcza wśród młodzieży w praktyce i pismach Jana Bosko*, w: M. Majewski (red.), *Wychowanie chrześcijańskie w duchu św. Jana Bosko*, Kraków 1988, s. 43.

³⁷ A. Rynio, *Wychowanie...*, s. 450.

³⁸ F. Desramaut, *Ksiądz Bosko i życie duchowe*, Warszawa 1990, s. 179-183.

oporu natury i innych przypadkowych okoliczności. W praktyce wychowawczej oznacza to umiejętność wejścia w „bliskie” relacje z wychowanymi, by poznać ich potrzeby i „powołanie”, a potem z pedagogiczną dobrocią pomagać im je osiągnąć, używając do tego całego zasobu środków naturalnych, jak i nadprzyrodzonych, które w procesie wychowania okazały się niezbędne³⁹.

Realizacja programu wychowania społecznego i religijnego domaga się zatem od wychowawcy postawy rozumnej otwartości polegającej na autentycznym „byciu dla osoby i bycia z osobą” w jej intelektualnym, społecznym i religijnym rozwoju⁴⁰. Innymi słowy wychowawcy swymi kompetencjami powinni zapewnić wychowankom pomoc w poznaniu świata, swym autorytetem i prawością – odwagę w dążeniu do ideałów, swym zaangażowaniem i entuzjazmem – motywację i pomoc w pracy nad sobą, zaś jako świadkowie wiary, mogą i powinni wspomagać ich rozwój religijny⁴¹. Ważną zasadą twórczej relacji wychowawczej jest podjęcie dialogu, w którym podmioty dążą do wzajemnego zrozumienia i współdziałania. Wielu bowiem młodych ludzi współcześnie dystansuje się od czynnego udziału w życiu tradycyjnych wspólnot religijnych i ruchów społecznych, a tym samym zaniedbują swój głęboko ludzki rozwój (formację) i skazują siebie, jedynie na zewnętrzne, płytkie rozumienie życia człowieka. Dystansowanie się od spraw społecznych i słabnące życie religijne wielu młodych ludzi czyni ich jednocześnie niezwykle podatnymi na wpływy ze strony tzw. konsumpcjonizmu duchowego, którego częstym objawem staje się fascynacja różnych „duchowości” o odmiennych korzeniach kulturowych, a niekiedy także prowadzi do wyobcowania z rodzimej kultury i tradycji religijnej⁴².

Współcześnie młode pokolenie nie chce być sterowane, często manifestuje brak zaufania wobec różnych instytucji, ale chętnie akceptuje „autorytet osobisty” (moralny) zbudowany na prawdzie i szacunku, który pomaga człowiekowi odkryć prawdę o sobie i o świecie, w którym żyje. Wychowanie zarówno społeczne, jak i religijne powinno być zatem działaniem nakierowanym na permanentny, pełny entuzjazmu i twórczego zapędu rozwój młodych ludzi i wewnętrzne ich ubogacenie przez wprowadzenie ich w świat wartości społecznych i nadprzyrodzonych. Należy bowiem zauważyć, że choć współcześni młodzi ludzie ulegają urokowi temu, co atrakcyjne i powierzchowne w otaczającym ich świecie, jednak w zdecydowanej większości nie przestają poszukiwać i urzeczywistniać w swoim

³⁹ L. Cian, *Wychowanie w duchu ks. Bosko*, Warszawa 1991, s. 197-206.

⁴⁰ A. Rynio, *Integralne wychowanie w myśli Jana Pawła II*, Lublin 2004, s. 248.

⁴¹ K. Olbrycht, *Aksjologia szkoły katolickiej*, „Ethos” 2006, nr 3, s. 95-96.

⁴² A. Spalek, *Wybrane zagadnienia życia współczesnej młodzieży w aspekcie własnej hierarchii wartości*, w: W. Furmanek (red.), *Wartości w pedagogice*, Rzeszów-Warszawa 2005, s. 365-366.

życiu tych ideałów, które zdolne są rozwinąć, udoskonalić i otworzyć ich człowieczeństwo na społeczny i transcendentny wymiar rzeczywistości.

Refleksja końcowa

Proces wychowania młodego człowieka powinien zakładać dobrze przemyślaną strategię działania oraz świadomą aksjologię rzeczywistości ludzkiej, która uwzględni całościowy, wewnętrzny i zewnętrzny rozwój człowieka i przystosowanie go do życia w sposób jak najbardziej pełny i odpowiedzialny. Wychowawcy muszą zatem dążyć do zharmonizowania swoich działań, starając się w sposób odpowiedzialny przekazać młodemu człowiekowi model życia godny jego wartości. Umiejętność bowiem odpowiedzialnego funkcjonowania we współczesnym świecie, podlegającym gruntownym przemianom cywilizacyjnym to niezwykle ważny czynnik dojrzałości osobowej człowieka i wyraz jego autonomii moralnej, która kształtuje się pod wpływem wielostronnych i zintegrowanych działań wychowawczych. W tym znaczeniu właściwie zharmonizowane wychowanie społeczne i religijne prowadzi wychowanka do roztropnego rozeznania złożonych sytuacji życiowych i dokonywania trafnych decyzji oraz umiejętności kierowania się w działaniu następstwami własnych czynów i przyjmowania na siebie skutków własnego postępowania. Wychowanie, które odwołuje się w swych działaniach do wartości społecznych i religijnych, staje się dziś wielką potrzebą w formowaniu elementarnych cech ludzkiego charakteru, stanowi również nieodzowny element w kształtowaniu przyjaznych stosunków i relacji do innych istot ludzkich, a zarazem ważny czynnik wdrażający młodego człowieka do procesu samokierowania własnym rozwojem.

Bibliografia

- Chlewiński Z., *Dojrzałość: osobowość, sumienie, religijność*, Wydawnictwo „W drodze”, Poznań 1991.
- Chrobak S., *Koncepcja wychowania personalistycznego w nauczaniu Karola Wojtyły – Jana Pawła II*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1999.
- Cian L., *Wychowanie w duchu ks. Bosko*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1991.
- Desramaut F., *Ksiądz Bosko i życie duchowe*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 1990.
- Giddens A., *Socjologia*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2004.
- Jan Paweł II, *Posynodalna adhortacja apostołska o powołaniu i misjach świeckich w Kościele i świecie dwadzieścia lat po Soborze Watykańskim II*, „Christifideles laici”, Pallottinum, Warszawa 1989.

- Jan Paweł II, *Zasada wolności nauczania opiera się na godności osoby. Do uczestników zjazdu związku włoskich pracowników katolickich, 7 grudnia 1981*, w: Jan Paweł II. *Nauczanie papieskie*, t. IV, cz. 2, Pallottinum, Poznań 1989, s. 389-391.
- Kieres B., *O personalizizm w pedagogice. Studia i szkice z teorii wychowania*, Fundacja Servire Veritati Instytut Edukacji Narodowej, Lublin 2009.
- Konios A., *Współpraca organizacji pozarządowych z sektorem samorządowym na rzecz przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu*, w: S. Bis, E. Smółka, R. Skrzyniarz (red.), *Wychowanie wobec współczesnych przemian społeczno-kulturowych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 315-326.
- Kostrubiec B., *Obrazy postmodernizmu. Badania empiryczne obrazu siebie i obrazu Boga u zwolenników postmodernizmu*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2004.
- Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2004.
- Łuczyński A., *Rola pedagogiki chrześcijańskiej w kształtowaniu pozytywnego rozumienia małżeństwa i rodziny*, w: J. Michalski, A. Zakrzewska (red.), *Pedagogika chrześcijańska. Tradycja, współczesność, nowe wyzwania*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010, s. 483-494.
- Majka J., *Wychowanie chrześcijańskie – wychowaniem personalistycznym*, w: F. Adamski (red.), *Wychowanie personalistyczne*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005, s. 155-168.
- Mróz J., *Zmiany wartości i wzorów życia małżeńsko-rodzinnego w dobie ponowoczesności a przyszłość rodziny*, w: T. Sakowicz, K. Gąsior (red.), *Rodzina źródłem życia i mądrości*, Wydawnictwo „Kaligraf”, Kielce 2008, s. 73-80.
- Nowak M., *Osoba w świecie mediów*, w: *Media w wychowaniu chrześcijańskim*, D. Bis, A. Rynio (red.), Wydawnictwo KUL, Lublin 2010.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.
- Olbrycht K., *Aksjologia szkoły katolickiej*, „Ethos” 2006, nr 3, s. 91-98.
- Olbrycht K., *Rola edukacji religijnej i wychowania religijnego*, w: F. Adamski (red.), *Wychowanie personalistyczne*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005, s. 329-339.
- Pomianowski R., *Obecność wychowawcza wśród młodzieży w praktyce i pismach Jana Bosko*, w: M. Majewski (red.), *Wychowanie chrześcijańskie w duchu św. Jana Bosko*, Wydawnictwo WSDTS, Kraków 1988, s. 42-49.
- Rynio A., *Integralne wychowanie w myśli Jana Pawła II*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2004.
- Rynio A., *Wychowanie religijne*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VII, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2008, s. 449-457.
- Skrzydlewski P., *Porządek globalistyczny z perspektywy filozoficznej*, w: P. Jaroźnyński (red.), *Człowiek w kulturze. Pismo poświęcone filozofii i kulturze*, Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2002, s. 69-81.
- Sowińska B., *Młodzież i jej tożsamość w dobie Internetu*, w: K. Chałas (red.), *Kreowanie tożsamości szkoły. Konteksty teoretyczne, poglądy, wyniki badań*, t. I, Wydawnictwo KUL, Lublin 2008, s. 359-370.

- Spalek A., *Wybrane zagadnienia życia współczesnej młodzieży w aspekcie własnej hierarchii wartości*, w: W. Furmanek (red.), *Wartości w pedagogice*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów-Warszawa 2005, s. 360-372.
- Szewczak I., *Młodzi wobec chaosu kulturowego*, w: K. Stępień, B. Kiereś (red.), *Nauczyciel wobec problemów globalnego nastolatka*, Fundacja Servire Veritati Instytut Edukacji Narodowej, Lublin 2012, s. 301-312.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo „Znak”, Kraków 2004.
- Walesa C., *Rozwój religijności małego dziecka*, „Życie i Myśl” 1974, nr 4, s. 25-50.
- Wilk J., *Pedagogika rodziny*, Poligrafia Salezjańska, Lublin 2002.
- Zdybicka Z., *Globalizm i religia*, w: P. Jaroszyński (red.), *Człowiek w kulturze. Pismo poświęcone filozofii i kulturze*, Fundacja „Lubelska Szkoła Filozofii Chrześcijańskiej”, Lublin 2002, s. 31-41.
- Zdybicka Z., *Rola religii w kulturze*, w: taż (red.), *Nauka – światopogląd – religia*, Verbinum, Warszawa 1989, s. 95-109.

ANDRZEJ ŁUCZYŃSKI

Social and Religious Education in the Time of Civilization Changes

Abstract

The article discusses the issue of social and religious education in the time of rapid civilization changes. The conducted analysis enabled to emphasize the truth that humans as subjects of education require integral education that encompasses all the spheres of their personal life and where social and religious aspects of education play an important role. These aspects give humans a sense of being ingrained in the culture, help them accomplish their fundamental needs connected with the intensive adolescence period and enable them to update their human potentiality. The author of the article also raises the issue of difficulties and dangers connected with the period of adolescence; a general analysis of the lifestyle of today's adolescents enabled to address the issue of social sphere where dynamic, and not always correct, development of young people occurs, that is of people who have their hopes and expectations connected with their future and the world they live in.

Key words: social and religious education.